

dawczych dużego zasięgu. Opierając się zatem na przedstawionych wyżej rozważaniach poświęconych narodowemu programowi kosmicznemu, możemy sformułować tezę, że w porównaniu z okresem 1963 - 1966 rozszerzał on w znacznej mierze przedmiotowy zakres interwencji państwa w dziedzinie badań kosmicznych. Było to efektem spełnienia przez rząd federalny postulatów sformułowanych w *Memorandum — Weltraumforschung in Bundesrepublik*.

Ogólnie rzecz biorąc, w historii rozwoju badań kosmicznych w Niemieckiej Republice Federalnej, kierując się kryterium zakresu popierania przez państwo prac w tej dziedzinie, możemy wyróżnić dwa okresy:

Pierwszy z nich objął lata 1952 - 1962 i charakteryzował się wąskim zakresem popierania przez państwo badań kosmicznych. Drugi z tych okresów, zapoczątkowany został w r. 1963 i trwa do dnia dzisiejszego. W latach tych następowało uaktywnienie polityki państwowej (rządu federalnego) w dziedzinie prac nad opanowywaniem przestrzeni kosmicznej, co znajdowało odzwierciedlenie w dużym wzroście wydatków państwowych na ten cel, jak i w stosunkowo szerokim, podlegającym procesowi rozbudowy, przedmiotowym zakresie interwencji. Duży wpływ na uaktywnianie polityki rządu federalnego wywierały koła wielkiego kapitału i nauki.

Mimo jednak znacznego wzrostu wydatków rządu federalnego NRF na badania kosmiczne, rządy innych państw zachodnioeuropejskich — Wielkiej Brytanii (w latach 1963 - 1966) oraz Francji (w okresie 1963 - 1967) przeznaczały na ten cel nie tylko wyższy procent dochodu narodowego, ale i większe sumy niż rząd zachodnioniemiecki, a ogromna różnica między wysokością procentów dochodu narodowego, wydawanego przez rządy Niemiec zachodnich i Stanów Zjednoczonych na prace nad opanowywaniem przestrzeni kosmicznej, uległa w latach 1963 - 1967 tylko pewnemu zmniejszeniu.

Stąd też można przypuszczać, że w przyszłości rząd Niemieckiej Republiki Federalnej — państwa dążącego do osiągnięcia hegemonii ekonomicznej i politycznej w Europie zachodniej oraz do względnego uniezależnienia się od Stanów Zjednoczonych, będzie coraz bardziej aktywnie popierał badania kosmiczne mające tak istotne znaczenie militarne, polityczne i ekonomiczne.

PIOTR J. KALKA

PROBLEMATYKA OSTFORSCHUNG W POLSKIM PIŚMIENICTWIE NAUKOWYM

Celem niniejszego opracowania jest omówienie dotychczasowego dorobku polskiej literatury naukowej, dotyczącej zachodnioniemieckiego systemu *Ostforschung*, pretendującego do wyłącznie naukowej rangi „badań wschodnich”. W przeglądzie tym uwzględniono przede wszystkim rozprawy traktujące syntetycznie całokształt problematyki „badań wschodnich” w Niemczech. Należy do nich kilka publikacji autorów, dla których omawiane zagadnienia są przedmiotem głównych zainteresowań na przestrzeni kilku lat. Z opracowań

szczegółowych przedstawione zostały pozycje, będące najczęściej przeglądami ważniejszych ośrodków *Ostforschung* lub przyczynkami charakteryzującymi określoną placówkę, wydawnictwo bądź przedstawicieli rewizjonistycznego nurtu nauki zachodnioniemieckiej.

Wśród licznych studiów o tematyce niemieckiej znajdujemy szereg prac nawiązujących do ogólnych problemów *Ostforschung* lub pewnych aspektów jej działalności. Należą do nich m. in. opracowania: K. Tymienieckiego, A. Rogalskiego, B. Danielewskiego, A. Derugi, E. Osmańczyka, G. Baumanna, R. Bierzanka, J. Lubojańskiego, B. Wiewióry, J. Krasuskiego, R. Buchały, J. Czerwińskiego¹. Autorzy ci podejmują pewne elementy niemieckich „badań wschodnich” w kontekście zagadnień ogólnych, takich jak ewolucji niemieckiego imperializmu, problemów ekonomicznych, prawnych oraz niemieckich doktryn politycznych.

Rola i charakter nauki zachodnioniemieckiej znalazły także pośrednie odbicie w najnowszej literaturze, dotyczącej głównie spraw przesiedleńców w NRF, działalności ziomkostw oraz problemów zachodniej granicy Polski i jej prawnych interpretacji. W korelacji z tematyką *Ostforschung* pozostają prace historiograficzne. Opracowania J. Pajewskiego, G. Labudy, K. Kerstenowej, K. Piwarskiego, M. Tomali mimo że nie rozpatrują spraw *sensu stricto Ostforschung*, wnoszą wiele ciekawych postulatów odnośnie do dialogu polsko-niemieckiego w zakresie nauk historycznych². G. Labuda wskazywał np. na

¹ Należą do nich m. in. takie opracowania jak: K. Tymieniecki, *Źródła i charakter imperializmu niemieckiego*. „Przegląd Zachodni” nr 4/1946; B. Danielewski, *Niemcy rozgromione?* Poznań 1946; A. Deruga, *Historia imperializmu niemieckiego*. Warszawa 1950; J. Kuczyński, *Kolonizacja i remilitaryzacja Niemiec zachodnich*. Warszawa 1951; E. Osmańczyk, *Dowody prowokacji*. Warszawa 1951; H. Kassyanowicz, *Odrodzenie Wehrmachtu czy bezpieczeństwo europejskie*. Warszawa 1954; G. Baumann, *Władcy niemieckich koncernów*; J. Łukaszewski, *Ze studiów nad imperializmem niemieckim*. Lublin 1955; A. Rogalski, *W kręgu Nibelungów*. Poznań 1958; B. Wiewióra, *Tzw. Recht auf die Heimat*. „Przegląd Zachodni” 1958; E. Nabel, *O specyfice rozwoju imperializmu niemieckiego*. Warszawa 1959; R. Bierzanek, *Volksgruppenrecht i Heimatrecht*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 2/1960; J. Lubojański, *W związku z dyskusją o Drang nach Osten*. Biuletyn Organizacyjny TRZZ, nr 60 - 61/1960; J. Krasuski, *Z dziejów niemieckiej myśli politycznej XIX i XX w.*, Poznań 1965; R. Buchała, *Doktryna przeciw prawu, czyli Recht auf die Heimat*. Warszawa 1967; J. Czerwiński, *NRF państwo przesiedleńców*. Warszawa 1968; T. Kuchta, *Anatomia kłamstwa*. Gdynia 1968.

² Por. J. Pajewski, *Z dziejów niemieckiej myśli politycznej*. „Roczniki Historyczne” Poznań 1948, ss. 143 - 155; *Materiały konferencji naukowej na temat badań nad stosunkami polsko-niemieckimi w przeszłości*. „Sobótka” 1950, Wrocław 1951; K. Kerstenowa, *Agresywne dążenia reakcyjnej historiografii niemieckiej*. „Kwartalnik Historyczny” nr 1/1954, ss. 346 - 350; M. Tomala, *Sprawa granicy na Odrze i Nysie w historiografii zachodnioniemieckiej*. „Kwartalnik Historyczny” nr 4 - 5/1955, ss. 346 - 350; K. Piwarski, *Współczesna historiografia zachodnioniemiecka o Drang nach Osten*. Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne, Kraków

konieczność zastosowania nowych rozwiązań i interpretacji w walce z rewizjonistycznymi koncepcjami nauki niemieckiej, postulując zarazem podjęcie wszechstronniejszych badań w celu wytyczenia nowatorskich dróg myślenia naukowego³

Pierwsze obszerniejsze opracowania, omawiające „badania wschodnioeuropejskie” w Niemczech w aspekcie historycznym ukazały się w Polsce na początku lat sześćdziesiątych. W 1960 r. zorganizowana została przez Sekretariat Stanu do Spraw Szkolnictwa Wyższego i Zawodowego NRD oraz Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego PRL wystawa pod nazwą *Nauka w służbie Drang nach Osten*. Jej dokumentacją jest wydany katalog, stanowiący cenne źródło bibliograficzne⁴. Obejmuje on materiały archiwalne, literaturę naukową, publicystykę dotyczącą *Ostforschung* od jej ukształtowania się po rok 1960. W katalogu wyeksponowane zostały te kierunki systemu „badań wschodnich”, które godziły bezpośrednio w interesy narodu polskiego. Zawiera on także krótko zredagowane biografie najbardziej znanych przedstawicieli *Ostforschung*, zestawienia ich publikacji, fragmenty wypowiedzi charakterystycznych dla reprezentowanego przez nich kierunku. Opracowanie poświęca wiele miejsca działalności wydawniczej instytutów niemieckich istniejących przed 1945 r. na obszarach obecnych polskich Ziemi Zachodnich.

Podobnie informacyjny charakter mają publikacje Komitetu Koordynacyjnego Badań Niemcoznawczych pt. *Badania wschodnie w NRF* oraz Emilii Jakubowskiej, *Informator o ośrodkach dokumentacji i informacji naukowej w NRF*⁵. Obydwa opracowania stanowią przegląd ważniejszych placówek badawczych w Niemczech zachodnich z wyszczególnieniem ich wydawnictw książkowych, periodyków oraz materiałów propagandowych. Informator E. Jakubowskiej jest kontynuacją seryjnego wydawnictwa tego typu o ośrodkach dokumentacji i informacji naukowej w świecie.

1961, z. 8; G. Labuda, *Historiograficzna analiza tzw. niemieckiego „Naporu na Wschód”*. W: *Wschodnia ekspansja Niemiec w Europie środkowej*. Zbiór studiów nad tzw. niemieckim *Drang nach Osten*. Poznań 1963, ss. 14-56; G. Labuda, *Ideologia nacjonalizmu i rewizjonizmu w poglądach na przeszłość stosunków polsko-niemieckich*. „Przegląd Zachodni” nr 4/1966, ss. 187-210.

³ W konkluzjach do rozważań na temat nacjonalizmu w poglądach na przeszłość stosunków polsko-niemieckich G. Labuda pisze m. in.: „W szczególności należy się wystrzegać wszelkiego schematyzmu i prostackiego dyskusyjnego, obliczonego na doraźny efekt emocjonalny. Walcząc z tendencjami nacjonalistycznymi i rewizjonistycznymi trzeba baczyć, ażeby we własnym społeczeństwie nie wywołać takich samych uczuć i nastrojów. Piętnując więc nacjonalizm i rewizjonizm, nie wolno faktów nacjonalizmu i odwetu pozostawiać bez wyjaśnienia, trzeba równocześnie wskazać konkretne stanowiska, konkretne cele i określone ideologie, które zajmują się szerszymi takimi dążnościami”. (s. 209).

⁴ Wystawa: *Nauka w służbie Drang nach Osten*. Archiwum Instytutu Zachodniego w Poznaniu.

⁵ *Badania wschodnie w NRF*, dodatek do „Biuletynu Informacyjnego”, Warszawa 1961, nr 1; E. Jakubowska, *Informator o ośrodkach dokumentacji i informacji naukowej w NRF*, Warszawa 1963.

Koncepcje i doktryny polityczno-prawne *Ostforschung* są przedmiotem pracy Tadeusza Walichnowskiego⁶. Autor ten wykazuje związki naukowej argumentacji systemu „badań wschodnich” z rewizjonizmem niemieckim zarówno doby bismarkowskiej, hitlerowskiej, jak i w NRF. Na podstawie przedstawionej ewolucji *Ostforschung* Walichnowski stwierdza, iż intensyfikacja „badań wschodnich” w ośrodkach nauki niemieckiej była proporcjonalna do wzrostu roszczeń terytorialnych imperializmu niemieckiego w stosunku do państw Europy wschodniej. Uwaga autora koncentruje się przede wszystkim na związkach zachodnoniemieckiej *Ostforschung* z organizacjami politycznymi, a zwłaszcza z działającymi w Niemczech zachodnich ziomkostwami. Wykazuje je poprzez omówienie:

a) powiązań personalnych naukowców z organizacjami przesiedleńczymi (np. dr Max Boehm, dr George Henckel von Donnersmark, Konrad von Randow, Karl Schodrak);

b) finansowania „badań wschodnich” przez bońskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Spraw Ogólnoniemieckich, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Związek Fundatorów Nauki Niemieckiej;

c) faktów powoływania przez rząd NRF placówek koordynujących „studia nad krajami wschodnimi”; np. utworzenie w 1958 r. przez Wydział Wschodni Ministerstwa Spraw Zagranicznych Koła Roboczego dla Zagadnień Wschód-Zachód (*Arbeitskreis für Ost-West-Fragen*) oraz w 1960 Komisji Wschodniej *Bundestagu* (*Ostausschuss*). Opracowanie zamyka ogólny przegląd koncepcji politycznych *Ostforschung*, z których jedne służą usprawiedliwieniu polityki agresji Niemiec hitlerowskich (dr Fritz Gause, M. H. Boehm, H. Seraphim), inne zaś mają uzasadniać tezy o konieczności udziału Niemiec w odbudowie gospodarczej i kulturalnej polskich Ziemi Zachodnich (O. Schneidera teza o niższej stopie życiowej na „utraconych ziemiach”, H. Seraphima o „katastrofalnym upadku kultury na niemieckim Wschodzie”, H. von Krannhala o „Ziemiach Zachodnich jako przestrzemi bez ludzi”).

Przełgądem ważniejszych towarzystw i ośrodków *Ostforschung* jest praca Józefa Szłapczyńskiego i Tadeusza Walichnowskiego, która charakteryzuje organa koordynacyjne, placówki pozauniwersyteckie i *Ostforschung* w szkołach wyższych⁷. Wymienieni autorzy wykazują także powiązania zachodnoniemieckich „badań wschodnich” z podobnymi, prowadzonymi w innych krajach Zachodu. W drugiej części opracowania znajdujemy omówienie tych doktryn polityczno-prawnych w systemie „badań wschodnioeuropejskich”, których przedmiotem jest problem granicy na Odrze i Nysie, Układu Poczdamskiego, przesiedlenia Niemców i in.

Poza omówionymi dotąd obszerniejszymi publikacjami o charakterze raczej

⁶ T. Walichnowski, *Rewizjonizm zachodnoniemiecki. Ostforschung i jej doktryny polityczno-prawne*, Olsztyn 1961.

⁷ J. Szłapczyński, T. Walichnowski, *Nauka w służbie ekspansji i rewizjonizmu*, Warszawa 1969; por. także J. Szłapczyński, *Ostforschung czyli „Badania wschodnie” w NRF*. Warszawa 1968 oraz tegoż autora *Nauka w służbie Drang nach Osten*. „Sprawy Międzynarodowe” z. 11/1968, ss. 91-102.

syntetycznym, istnieją w polskim piśmiennictwie naukowym liczne studia szczegółowsze, dotyczące różnych aspektów niemieckich „badań wschodnich”. Z wcześniejszych tego rodzaju opracowań odnotować należy artykuł Janusza Staszewskiego, który dokonał próby zestawienia historycznych towarzystw niemieckich działających m. in. we Wrocławiu, w Berlinie, Pile, Szczecinie, Kwidzynie, Elblągu, Królewcu, Gdańsku i Toruniu oraz czołowych ich wydawnictw⁸. Ten swego rodzaju statystyczny bilans, ogłoszony drukiem w 1938 r., uwidacznia ogromną przewagę liczbową niemieckich ośrodków badawczych (28 towarzystw w 14 ośrodkach, dysponujących 41 wydawnictwami) nad znikomą ilością polskich placówek naukowych, mogących przeciwstawić się niemieckiej propagandzie.

W ramach rozrachunku z wojenną działalnością Niemców oraz w odpowiedzi na intensyfikację studiów i „badań wschodnich” po 1945 r. ukazały się w Polsce artykuły odsłaniające tajne funkcje nauki niemieckiej w okresie III Rzeszy. Jan Baumgart przedstawił działalność *Publikationsstelle*, ośrodka politycznej propagandy, który odegrał szczególną rolę w zakresie teoretycznego przygotowania agresji hitlerowskiej na Polskę⁹. Śledząc rozwój tej placówki, kierowanej przez dra J. Papritza (współpracującej także z powołaną przez A. Brackmanna w 1933 r. *Nord und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft*), autor odsłania jednocześnie rzeczywiste jej cele sprowadzające się do umocnienia niemieckich, politycznych roszczeń poprzez prace naukowo-badawcze. W zasięgu działalności *Publikationsstelle* znajdowały się przede wszystkim: Polska, Czechosłowacja i kraje bałtyckie. J. Baumgart ukazuje wszechstronność zainteresowań tej tajnej placówki naukowej, z której inspiracji przygotowano materiały szkoleniowe dla *Bund Deutscher Osten (BDO)*, na odcinku onomastycznym dokonano zmian nazw miejscowości polskich, nowego podziału administracyjnego, wykonano prace kartograficzne i statystyczne, dokonywano na użytek wewnętrzny tłumaczeń polskiej literatury naukowej i publicystycznej. Wielu naukowców w ramach prac *Publikationsstelle* przygotowywało się do specjalnych zadań, które później realizowane były podczas działań wojennych.

Na odradzające się po II wojnie światowej w Niemczech zachodnich „badań wschodnie” zwrócił uwagę Aleksander Rogalski¹⁰. Mówiąc o nazistowskich tradycjach historiografii niemieckiej, autor ten sygnalizował jednocześnie właściwą postawę pewnego odłamu społeczeństwa niemieckiego, które potępiło dotychczasową rolę *Ostforschung*, a warunek *sine qua non* postępu naukowego widziało w „całkowitym odrodzeniu się niemieckich nauczycieli, uczonych i wychowawców”¹¹.

⁸ J. Staszewski, *Towarzystwa historyczne badające zagadnienia polsko-niemieckie*. „Roczniki Historyczne” 1938, ss. 341 - 357.

⁹ J. Baumgart, *Tajna organizacja nauki niemieckiej*. „Przegląd Zachodni” nr 11 - 12/1947, ss. 969 - 980.

¹⁰ A. Rogalski, *Nauka niemiecka odradza się*. „Przegląd Zachodni” nr 3/1946, ss. 258 - 263.

¹¹ Autor przytacza wypowiedź E. Wyndera z „Die Neue Zeitung” (7 XII 1945), który stwierdzał: „Nacjonalistyczna i autorytatywna postawa większości nie-

Przekrój placówek *Ostforschung* daje opracowanie Waldemara Szczecinowskiego¹². Oceniając siłę i charakter oddziaływania instytutów „badań wschodnioeuropejskich” na opinię społeczną Niemiec zachodnich, autor ten wykazuje jednocześnie merytoryczną i personalną ciągłość nurtu rewizjonistycznego *Ostforschung*. Na przykładzie powstałego w 1949 r. w Stuttgarcie *Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde*, będącego kontynuacją linii politycznej przedwojennego *Gesellschaft zum Studium Osteuropas*. W Szczecinowski obserwuje mechanizm działania kolportażu informacji i propagandy tzw. wiedzy o Wschodzie. Wyraża także niepokój z powodu powrotu na wyższe uczelnie naukowców o hitlerowskim rodowodzie jak: Klaus Mehnerta, Otto Schillera, Karola Brinkmanna, Arthura Luthra i in.

Oceną ośrodków *Ostforschung* zajął się w kilku opracowaniach Janusz Sobczak¹³, który jako jeden z pierwszych usystematyzował dane na temat „badań wschodnich”, ujmując je w dwóch kierunkach: w ramach katedr uniwersyteckich oraz placówek pozauczelnianych. W pracy J. Sobczaka znajdujemy zestawienie podówczas aktualnego składu personalnego instytutów i towarzystw do badań krajów wschodnich, ich naukowych zainteresowań, ważniejszych wydawnictw oraz osiągnięć na polu popularyzacji zagadnień wschodnich.

Cechy współczesnej *Ostforschung* zarysowuje Adolf Donath¹⁴, ilustrując zadania nauki niemieckiej wypowiedziami ludzi, odpowiedzialnych za jej charakter i działalność. Warto przytoczyć chociażby stwierdzenie Hallsteina, który tak określa posłannictwo niemieckie: „Przeznaczeniem niemieckiego narodu pozostaje środkowo-wschodnia Europa. Tęsknota do jedności narodu niemieckiego i skonsolidowanie Europy wschodniej jest tak gorąca, a jej urzeczywistnienie tak nęcące, że żaden polityk bez względu na kierunek jaki reprezentuje, nie oprze się dłużej przygotowaniu tego dzieła”¹⁵. Wspomniane przygotowania, autor cytowanej wyżej wypowiedzi automatycznie przenosi w dziedzinę badań naukowych, których przedmiotem ma być Europa wschodnia.

Ciekawą i jedyną w swym rodzaju ilustrację zachodnioniemieckiej *Ostforschung* daje Waław Długoborski¹⁶. Na przykładzie szczególnego traktowania niemieckich profesorów przyczyniła się do wzrostu narodowego socjalizmu. Wywierała ona również wielki wpływ na nastroje polityczne młodzieży akademickiej. Nadzieja przyszłego niemieckiego pokolenia opierać się może tylko na całkowitym odrodzeniu się niemieckich nauczycieli, niemieckich uczonych i niemieckich wychowawców” (s. 261).

¹² W. Szczecinowski, *Prace rewizjonistycznej nauki Niemiec zachodnich nad dziejami Europy wschodniej*. „Kwartalnik Historyczny” nr 4/1954, ss. 378 - 391.

¹³ J. Sobczak, *Przegląd ważniejszych ośrodków tzw. Ostforschung w NRF*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1959, ss. 439 - 461; por. także J. Sobczak, *Wartość tzw. argumentów naukowych rewizjonistów niemieckich*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1959, ss. 170 - 176.

¹⁴ A. Donath, *Ostforschung*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 11/1961, ss. 91 - 97.

¹⁵ A. Donath, *op. cit.*, s. 659.

¹⁶ W. Długoborski, *Śląsk w oczach zachodnioniemieckiej Ostforschung*, Katowice 1962.

zagadnień śląskich w literaturze niemieckiej ukazuje metody i kierunki zainteresowań „badaczy wschodnich”. Jego postulaty, by w badaniach nad rolą nauki niemieckiej uwzględnić jej polityczne korelacje oraz mechanizm funkcjonowania (jak określone doktryny polityczne rzutują na metody pracy naukowej), nie są gołosłowne. Autor zwraca uwagę na niektóre koncepcje oraz metody mające służyć uzasadnieniu nadrzędnej tezy o efemeryczności związków Śląska z Polską. Między innymi wskazuje na:

- absolutyzowanie w czasie i przestrzeni trudności gospodarczych Śląska i wysuwane stąd wnioski historyków zachodnioniemieckich o konieczności ingerencji obcych kapitałów,
- kwestionowanie etnicznej jednolitości Ślązaków z narodem polskim,
- wyolbrzymianie roli elementu niemieckiego i gloryfikację osiągnięć kulturalnych Niemców w historii Śląska.

Praca Długoborskiego ukazuje, w jaki sposób historiografia zachodnioniemiecka, gromadząc ogromny materiał przy jednoczesnym braku rzetelności naukowej, upowszechniła pogląd o niemożliwości zagospodarowania polskich Ziemi Zachodnich. Prezentowana praca, będąca rozszerzeniem też referatu wygłoszonego na Polsko-Czechosłowackiej Konferencji Niemcoznawczej w Katowicach (26 - 28 I 1961 r.), stanowi interesujący, zarówno pod względem merytorycznym, jak i metodologicznym, głos w dyskusji na temat funkcji *Ostforschung* w Niemieckiej Republice Federalnej.

Analizę funkcji *Ostforschung* zawiera też opracowanie Jerzego Sułka¹⁷. Określa on *Ostforschung* jako wspólny mianownik wielu prac o nacjonalistycznej ideologii, prowadzonych w licznych gałęziach nauki i życia publicznego. Ukazując zewnętrzne i wewnętrzne formy oddziaływania ośrodków badawczych, szczególnie akcent kładzie na działalność placówek propagandowo-szkoleniowych jak: *Bundeszentrale für politische Bildung* (Federalna Centrala Szkolenia Politycznego), *Ostkolleg der Bundeszentrale für Heimatdienst* (Kolegium Wschodnie Związkowej Centrali Służby Ojczyźnie), *Arbeitskreis für Ost-West-Fragen* (Koło Robocze dla Zagadnień Wschód-Zachód).

Pewnym aspektem *Ostforschung* poświęcone były sesje naukowe w ramach ogólnych studiów niemcoznawczych. I tak np. na katowickiej sesji w dniach od 29 do 30 listopada 1965 r., zorganizowanej przez Komitet Koordynacyjny Badań Niemcoznawczych, przeanalizowano rewizjonistyczne koncepcje prawa międzynarodowego w polityce NRF. Piotr Lippóczy¹⁸ na marginesie referatów (które wygłosili m.in. J. Kokot, K. Skubiszewski, R. Buchała) sygnalizuje prawnohistoryczne problemy nauki zachodnioniemieckiej, której destrukcyjne koncepcje zmierzają do rewizji obecnego *status quo*. P. Lippóczy ujmuje prawną argumentację niemiecką w trzy grupy tematyczne: argumenty wyprowadzone z zasady samostanowienia, argumenty wypro-

¹⁷ J. Sułek, *Ostforschung*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 6/1964, ss. 96 - 104.

¹⁸ P. Lippóczy, *O roli zachodnioniemieckiej nauki prawa międzynarodowego w polityce NRF*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 2/1966, ss. 126 - 131.

¹⁹ Z. Wojciechowski, *Elementy historii Polski w ujęciu Herder-Institut*. „Przegląd Zachodni” nr 4 - 5/1953, ss. 603 - 605.

wadzone z prawnego zakazu przesiedleń, argumenty wyprowadzone z prawa do stron ojczystych.

Wielu historyków jest autorami drobnych prac, w których nawiązują przeważnie jednorazowo do metod pracy poszczególnych placówek *Ostforschung*. I tak Zygmunt Wojciechowski sygnalizował prezentowane przez organ *Herder-Institut* w Marburgu „*Zeitschrift für Ostforschung*” dzieło dra Gottholda Rhodego, ukazujące w krzywym zwierciadle obraz średniowiecznej Polski w aspekcie politycznym¹⁹. Działalnością Rady Badawczej im. Herdera w Marburgu zainteresował się z kolei Mieczysław Suchocki²⁰. Metody pracy tego znanego ośrodka badań nad europejskim Wschodem przeanalizował autor na przykładzie wypowiedzi E. Keysera w pierwszym zeszycie „*Zeitschrift für Ostforschung*”, wydanym w 1952 r. pt. *Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa*.

Wspomnianemu kwartalnikowi Rady Badawczej Herdera „*Zeitschrift für Ostforschung*” przyczynkarski artykuł poświęca Jerzy Serczyk²¹. Wydawany przez H. Aubina, E. Keysera, H. Schlengera, przy współpracy m. in. H. Ludata, periodyk ten zawiera liczne komunikaty dotyczące działalności Rady oraz recenzje, szczególnie polskich opracowań. Jerzy Serczyk dokonał przeglądu tematów podejmowanych przez „*Zeitschrift für Ostforschung*” oraz poddał krytycznej ocenie artykuły, które często posługują się terminologią nazw wprowadzonych przez administrację pruską bądź hitlerowską nie mającą geograficznego, ani też historycznego uzasadnienia.

Do metod „naukowych” *J. G. Herder — Forschungsrat* nawiązuje także Mieczysław Tomala²² na przykładzie omawianej pracy Wolfganga Wagnera *Die Entstehung der Oder-Neisse-Linie im den diplomatischen Verhandlungen während des zweiten Weltkrieges*. „Publikacje Rady Badawczej w Marburgu należą do tej grupy twórczości *Ostforschung*, której przyświeca doraźny cel polityczny” — pisał Jan Zaborowski na marginesie pracy R. Breyera w ramach wydawnictwa *Ostdeutschland unter fremder Verwaltung*²³. Zadaniem Breyera było udowodnić, iż państwu polskiemu nie uda się „usunąć głębokiej sprzeczności między wysokim stanem cywilizacyjnym z 1945 r., a obecnymi leżącymi odłogiem możliwościami w dziedzinie kultury i gospodarki”. W swym omówieniu Jan Zaborowski skrupulatnie odśladania metody, jakimi R. Breyer doszedł do konkluzji o konieczności restytucji stanu sprzed 1945 r. (chodzi przede wszystkim o ograniczenie czasowe pracy do 1955 r. bez uwzględnienia rozwoju polskich Ziemi Zachodnich po 1955 oraz niedomówienia i świadome fałszowanie rzeczywistości).

¹⁹ M. Suchocki, *Niemcy zachodnie wznowiają na szeroką skalę tzw. Ostforschung*. „Przegląd Zachodni” nr 4 - 5/1953, ss. 597 - 603.

²¹ J. Serczyk, *Zeitschrift für Ostforschung*. „Kwartalnik Historyczny” nr 4/1954, ss. 391 - 397.

²² M. Tomala, *Sprawa granicy na Odrze i Nysie w historiografii zachodnio-niemieckiej*. „Kwartalnik Historyczny” nr 4 - 5/1955, ss. 346 - 350.

²³ J. Zaborowski, *O metodach Ostforschung*. „Przegląd Zachodni” nr 3/1961, ss. 161 - 172.

Zagadnienia związane z metodami działalności instytutów wschodnich w NRF były niejednokrotnie przedmiotem zainteresowań A. J. Kamińskiego²⁴. Zwraca on uwagę na pierwszą w powojennych Niemczech rewizjonistyczną placówkę badawczą o zainteresowaniach wschodnich, jaką jest powstałe 1 XI 1946 r. *Göttinger Arbeitskreis*. Działalność getyńskiego ośrodka nie skończyła się na spełnieniu zadania, dla którego został powołany: mianowicie sporządzenia dla aliantów na konferencję ministrów spraw zagranicznych w Moskwie opracowania, które wykazałoby niezbędność wschodnich obszarów dla Niemiec. Ten quasi-naukowy instytut, przejawszyspuściznę hakaty, prowadził działalność polityczno-propagandową, mającą na celu przygotowanie do przejęcia „utraconych ziem słowiańskich”. Kamiński w artykule *Słowo o Göttinger Arbeitskreis*, na podstawie publikacji zamieszczanych na łamach organu GA „Jahrbuch der Albertus- Universität zu Königsberg” (lata 1951 - 1954), wskazuje na współzależność Koła Getyńskiego i rządu adenauerowskiego, nadzór *Göttinger Arbeitskreis* nad szkołami oraz nader wymowny fakt, iż obok wielu przedstawicieli *Ostforschung* wchodzących w skład Ciała Doradczego *Göttinger Arbeitskreis* należał doń od początku działalności prof. T. Oberländer, przewodniczący *Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten (BHE)*. A. J. Kamiński dokonał także oceny I tomu *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost- Mitteleuropa — Die Vertreibung der Deutschen Bevölkerung aus den Gebieten östlich der Oder-Neisse*. Dokumenty zebrane w wyniku systematycznej akcji Ministerstwa Spraw Przesiedleńców — to listy i raporty ludzi narodowości niemieckiej zamieszkałych do chwili przesiedlenia na polskich ziemiach odzyskanych. Praca A. J. Kamińskiego ukazuje warsztat naukowy komisji, utworzonej w 1951 r. z inicjatywy ówczesnego kierownika Związkowego Ministerstwa Wypędzonych dra H. Lukaschka, która zebrane materiały opracowała w bardzo dowolny sposób.

Występując na walnym zebraniu Instytutu Zachodniego w Poznaniu 28 VI 1954 r. z referatem na temat form organizacyjnych niemieckiego rewizjonizmu naukowego A. J. Kamiński starał się wykazać powiązania nauki zachodnoniemieckiej z dogmatami imperialistycznymi, ukazując jednocześnie białe plamy na odcinku badań nad genezą i etiologią faszyzmu. „Jest w pierwszym rzędzie sprawą postępowej nauki polskiej i międzynarodowej — mówił A. J. Kamiński — odsłaniać i demaskować istotne oblicze tych wszystkich zagadnień i dopomagać również samemu narodowi niemieckiemu do wyzwolenia się od duchowych wpływów faszyzmu i imperializmu”²⁵.

²⁴ Należy zwrócić uwagę na następujące pozycje A. J. Kamińskiego: *Słowo o Göttinger Arbeitskreis*. „Przegląd Zachodni” nr 5 - 6/1954, ss. 203 - 219; *O dokumentację przesiedlenia z obszarów na wschód od Odry i Nysy*. „Przegląd Zachodni” nr 7 - 8/1954, ss. 458 - 475; *Niektóre produkty walki z socjalizmem w Niemczech w dobie współczesnego imperializmu*. „Przegląd Zachodni” nr 5 - 6/1954, ss. 120 - 161; *Zwrot ku postępowi w niemieckiej literaturze historycznej*. „Przegląd Zachodni” nr 4 - 5/1953, ss. 473 - 497; *Formy organizacyjne niemieckiego rewizjonizmu naukowego*. „Przegląd Zachodni” nr 7 - 8/1954, ss. 542 - 551.

²⁵ A. J. Kamiński, *Formy organizacyjne...*, op. cit., s. 551.

Charakterystykę Koła Getyńskiego, tej instytucji *par excellence* politycznej, znajdziemy także w opracowaniu Stanisława Pyrzyńskiego²⁶. Antypolski charakter *Göttinger Arbeitskreis* dostrzega autor w tym, iż:

a) w skład GA wchodzić byli profesorowie hitlerowskich placówek naukowych, wyżsi urzędnicy, junkrzy ze wschodu, przesiedleńcy,

b) studia badaczy z Getyngi zmierzają do przekonania społeczeństwa o niemożliwości egzystencji Niemiec bez ziem na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej,

c) ich propaganda, kursy i szkolenie szeroko oddziałuje na młode pokolenie Niemiec zachodnich.

Przyczynkiem obrazującym metody Getyńskiego Koła Roboczego jest rozprawa, będąca repliką na broszurę wydaną przez ten ośrodek w Würzburgu pt. *Die deutschen Ostgebiete jenseits von Oder und Neisse im Spiegel der polnischen Presse*²⁷. Broszura, której autorzy posługując się określeniami wyrwanymi z kontekstu polskich informacji prasowych deformują prawdziwy obraz Ziem Zachodnich oraz na podstawie jednostkowych faktów dochodzą do uogólnień godzących w dobre imię Polski, spotkała się z oburzeniem polskiej opinii społecznej. Znalazło ono odbicie w odpowiedzi zredagowanej przez zespół pracowników Zachodniej Agencji Prasowej. Podsumowując swe uwagi współautor rozprawy E. Męclewski, pisał: „Wysoka ranga nauki została w broszurze i całej pracy *Göttinger Arbeitskreis* nadużyta”²⁸.

Przeciwko fałszowaniu rozmiarów strat poniesionych przez niemiecką ludność byłych prowincji wschodnich Rzeszy oraz mniejszość niemiecką w krajach wschodniej i południowo-wschodniej Europy wystąpił m. in. Stanisław Schimitzek²⁹. Wśród kolejnych opracowań na temat *Ostforschung* spotykamy skrócone monografie ukazujące drogę do kariery naukowej i politycznej czołowych przedstawicieli — znawców problematyki wschodniej. Tak np. w 1937 r. Artur Górski scharakteryzował sylwetkę Kurta Hildebrandta, cytując wypowiedzi, w których niemiecki profesor wyraża przekonanie o szczególnym posłannictwie i duchowym przewodnictwie nauki niemieckiej w świecie kultury³⁰.

Z kolei Karol Stojanowski zainteresował się twórczością rasisty niemieckiego J. L. Reimera, który „wielkie Niemcy” chciał budować przez wzmocnienie podstaw rasowych nacji germańskiej³¹. W teorii Reimera, która przewiduje biologiczną eksterminację Słowian, ze względu na niebezpieczeństwo zanieczyszczenia rasy niemieckiej, autor słusznie dopatruje się załączków doktryny hitlerowskiej.

²⁶ S. Pyrzyński, *Göttinger Arbeitskreis*. „Biuletyn ZAP” 1958, nr 194, ss. 1 - 9.

²⁷ „Uwaga, fałszerstwa!” *Przyczynek do metod Göttinger Arbeitskreis*, Poznań 1959.

²⁸ Tamże, s. 79.

²⁹ S. Schimitzek, *Przeciwko fałszerstwom*. Warszawa 1966.

³⁰ A. Górski, *Nauka niemiecka*, Warszawa 1937.

³¹ K. Stojanowski, *Zródło hitlerowskiej doktryny*. „Przegląd Zachodni” nr 5/1947, ss. 398 - 408.

Źródła wpływów i rozległej działalności na odcinku organizacji nauki niemieckiej profesora Alberta Brackmanna odsłania Adam Kosiński³². A. Brackmanna, współtwórcę i kierownika *Publikationsstelle* określa Kosiński mianem profesora „politycznego”. Ten przymiotnik sugerujący podporządkowanie badań Brackmanna konkretnym zadaniom politycznym uzasadniony jest szczególnymi kompetencjami tego uczonego, który kierował, zatwierdzał i decydował o publikacji źródeł archiwalnych oraz prac naukowych, dzięki czemu zyskał także miano dyktatora historiografii.

Z naukowym życiorysem Paula Rohrbacha, Niemca bałtyckiego, ideologa niemieckiego imperializmu możemy zapoznać się na podstawie artykułu A. J. Kamińskiego³³, oceniającego twórczość naukową tego badacza, którego tezy służyły idei ekspansjonizmu hitlerowskiego. Praca zawiera jednocześnie przegląd wystąpień i publikacji P. Rohrbacha.

Na marginesie dyskusji dotyczącej artykułu W. Hubatscha, zorganizowanej przez Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w kwietniu 1967 r. Janusz Jasiński zabrał głos na temat problemu mazurskiego w ujęciu prof. Hubatscha³⁴. Autor rozprawy polemizuje z opinią niemieckiego naukowca, który głosi przekonanie, iż Mazurzy nie są Polakami, a w swym historycznym rozwoju skłaniali się ku Niemcom, z „wdzięcznością” oddając się wpływom prądów germańskich.

W artykule zaprezentowana została literatura na temat *Ostforschung*, jaka ukazała się w Polsce po 1945 r. Temat jednak nie został wyczerpany. Nie sposób bowiem było uwzględnić recenzji i omówień z publikacji *Ostforschung*, odnotowywanych w polskich czasopismach naukowych i publicystycznych. Opracowanie niniejsze nie uwzględnia prac, do których autorowi nie udało się dotrzeć oraz tych, które traktują na temat problemów pokrewnych *Ostforschung*, jak *Ostkunde* czy *Südostforschung*, mogą one bowiem stanowić przedmiot odrębnych badań.

Przedstawione pozycje, podejmujące zagadnienia *Ostforschung* aczkolwiek uwzględniają wiele aspektów tej interesującej nas dziedziny nauki niemieckiej, to jednak nie zaspokajają ogólnego zapotrzebowania społecznego. Prowadzone badania, szczególnie w Instytucie Zachodnim oraz Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych znajdują odzwierciedlenie bądź to w częściowych monografiach poszczególnych instytucji „badań wschodnich”, bądź też w licznych recenzjach. Większość prac to jednorazowe wystąpienia, będące wynikiem zainteresowań na marginesie badań zagadnień pokrewnych, wiążących się z problematyką niemiecką. Na podstawie dotychczasowych opracowań trudno wyrobić sobie ogólny pogląd na metody i funkcjonowanie *Ostforschung* na przestrzeni około osiemdziesięciu lat. Zaważył na tym brak

³² A. Kosiński, *Polityczny profesor*. „Przegląd Zachodni” nr 11-12/1947, ss. 980-992.

³³ A. J. Kamiński, *Paul Rohrbach, jeden z ideologów imperializmu niemieckiego*. „Przegląd Zachodni” nr 9-10/1953, ss. 321-350.

³⁴ J. Jasiński, *Kwestia mazurska w ujęciu prof. Hubatscha*. Olsztyn 1968.

planowania i systematyczności w podejmowaniu i opracowywaniu tematu. Cytowane prace często dublują się w zakresie przedstawianej tematyki. Ukazują działalność placówek *Ostforschung* bez uwzględnienia perspektywy czasowej i szerszego tła społeczno-politycznego. W polsko-niemieckim dialogu naukowym konieczne są rzetelne, systematyczne studia, aby dać odpowiedź na prowokacyjne często koncepcje rewizjonistycznego nurtu historiografii niemieckiej. W związku z tym wysunąć można postulaty:

- podjęcia systematycznych badań, które umożliwią przedstawienie metod i mechanizmu funkcjonowania całego aparatu *Ostforschung* w jej aspekcie rozwojowym
- kompleksowego systemu badań
- rzetelność naukowa nakazuje także ukazanie pozytywnych kierunków w systemie zachodnoniemieckiej nauki, których przedstawiciele na równi z polskimi uczonymi demaskują tych spośród niemieckich „ekspertów wschodnich”, którzy uczynili z nauki narzędzie imperialistycznej polityki.

ANNA WOLFF-POWĘSKA

SOCJALDEMOKRATYCZNA ANALIZA STOSUNKÓW NIEMIECKO-POLSKICH W LATACH 1933 - 1939

Po dojściu Hitlera do władzy, Zarząd Główny Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (*SPD*) — uprzedzając oficjalne rozporządzenie kierownictwa III Rzeszy w sprawie likwidacji partii — skierował część swych członków za granicę celem kontynuowania działalności w nowych warunkach. *SPD* zdołała też zdeponować znaczne sumy pieniędzy w bankach zagranicznych. Emigracyjne kierownictwo partii występowało pod kryptonimem *Sopade*, rozwijając swą działalność najpierw na terenie Czechosłowacji (lata 1933 - 1938), a następnie w Paryżu (1938 - 1940) i Londynie (1940 - 1946).

Wychodząc z założenia, że dyktatura hitlerowska nie zdobędzie w Niemczech poparcia szerokich mas i szybko się załame, socjaldemokraci podjęli akcję gromadzenia informacji na temat polityki wewnętrznej i zagranicznej III Rzeszy. Na podstawie zebranych materiałów rozwijali szeroko zakrojoną antyhitlerowską działalność wydawniczo-propagandową. Obok stałych czasopism, wydawano różnego rodzaju broszury i druki ulotne oraz specjalny biuletyn pt. „Deutschland Berichte der Sozialdemokratische Partei Deutschland”.

Na łamach tego biuletynu (Heft 12/1937, Heft 6/1938, Heft 1/1939) opublikowano trzy przeglądy oświetlające politykę wschodnią III Rzeszy i stosunki polsko-niemieckie w okresie poprzedzającym wybuch II wojny światowej. Pierwszy (z grudnia 1937 r.) zawiera analizę procesu hitleryzacji Wol-